

מפעולות ועד הלשון

יוסף קלוזנר

סימני-פיסוק בעברית

(הרצאה בועדה של ועד-הלשון, בירושלים, בכ"ה בתשרי, תרצ"ח)¹

בתוך המון השאלות הלשוניות, שעדיין לא מצאו את פתרונן בעברית החדשה: השאלה בדבר היחס בין העברית העתיקה והחדשה, שאלת-הכתיב, שאלת השימוש במלות זרות, שאלת ההצטק של המלות והשמות הלועזיים, וכיוצא באלו, — יש עוד שאלה אחת קשה: שאלת-הפיסוק או השאלה בדבר סימני-ההפסקה בעברית.

כי מי שמצוי אצל כתבי-יד ודברים נדפסים בעברית אי-אפשר לו שלא יצטער על הערבוביה הנוראה, שהוא מוצא בנוגע לסימני-פיסוק בעברית. יש מרבים בפסיקים במקום שאין צורך בהם ויש ממעטים בפסיקים אפילו במקום הצורך. יש משתמשים בנקודתיים במקום שאחרים משתמשים בנקודה ופסיק ויש שאינם יודעים, נקודה ופסיק מה הם. יש הולכים בכל הנוגע לסימני-הפיסוק בדרכיהן של הלשוניות הגרמנית והרוסית ויש שיוצאים בנידון זה בעקבותיה של הלשון האנגלית, שהיא שונה בכל הנוגע לסימני-הפיסוק משאר הלשוניות. בקיצור: בילבול וערבוביה, תוהו ובוהו, אין חוקים ואין מנהגים קבועים, ואיש הישר בעיניו יעשה².

ואין לתמוה על כך.

התנ"ך הנדפס שלנו יודע רק נקודתיים בתור סוף כל פסוק. יש בתנ"ך עוד סימנים להפרשת הפרשיות ולפיסקא באמצע פסוק³; אבל אנו כיום אין אנו יכולים להשתמש בסימנים הללו. בטעמי-המקרא משמשים להפסקה

1. הרצאה זו נקראה בועדה לקביעת כללי הפיסוק בתור פתיחה לדין מקיף, אשר עד כה נשמעו בו דעות שונות המביאות בחשבון נקודות היסטוריות ועיניות, עיוניות ומעשיות, שמועיות וראיותיות וכיו"ב. רק אחרי גמר הדין, שפרטים מתוכו יפורסמו בחוברת הבאה, תציע הועדה את החלטותיה. העורך.

הטעמים רביע, זקף קטן, אתנחתא וסוף פסוק, אבל לנו כיום אי־אפשר להשתמש בטעמים אלה לשם סימני פיסוק, שהרי הם משמשים גם מעין תְּנִי־זמרה בקריאת־התורה. — ה ת ל מ ו ד כ צ ו ר ת ו ב י ד י נ ו כ י ו מ י ו ד ע ר ק נ ק ו ד ה ו נ ק ו ד ת י י מ לשם הפרדת הענינים זה מזה — ולא עוד. והספרות המאוחרת, מימי הגאונים ועד התקופה החדשה, ידעה, חוץ מנקודה ונקודתיים, רק עוד את הפסיק, שהמחברים המאוחרים היו מרבים להשתמש בו כדי להפריד חלקי־משפט אלה מהללו אף במקום שלפי טעמנו שלנו אין מקום להפרדה כלל, ומזורים כל־כך היו סימני־הפיסוק הלועזיים לחכמי־ישראל עוד במאה הי"ח, עד ש מ ש ה מְנַדְלֶס ז ו נ , כשבא להוציא לערך בשנת 1750 את השבועון העברי הראשון בשם "קוהלת מוסר", מצא לנכון להעיר בסוף שער ג' שלו הערה כזו: "ידוע, כי ? הוא סימן השאלה והספק! — התימה והקריאה וההכרזה. [.] הנקודה להפסיק המאמר במקום סוף פסוק, וב' הנקודות במקום אתנחתא, וכבר מצאנו כאלה בספר הי"ד להרמב"ם, ד"א (דפוס אמשטרדאם), ובפי' אברבנאל על התורה"¹. עד כדי כך היו סימני־הפיסוק זרים לסופרינו עוד בימי מנדלסזון ורניה וויזל! —

מימי מנדלסזון ואילך התחילו הסופרים העבריים משתמשים פחות או יותר בסימני־הפיסוק הלועזיים. אך עד ימי מנדלי, אחד־העם וביאליק אין שום שיטה ואין עֲקָבִיּוֹת בסימני־הפיסוק העבריים. כך, למשל, מרבה אברהם מאפו בפסיקים וממעט בנקודות; ונקודתיים ופסיקי־נקודה כמעט שאינם מצויים בספוריו התנ"כיים. וסמולנסקין יכול היה להתחיל בספוריו ומאמריו במשפט ידוע ולהמשיך אותו לאורך של חצי־עמוד בלא סימני־הפסקה כלל או בפסיק בלבד, ואפילו להתחיל במאמר מוסגר ולשכות, שיש לסיים את המאמר העיקרי...

הראשונים מן הסופרים העבריים, שהתחילו מקפידים על סימני־הפיסוק העבריים, הם מנדלי, אחד־העם וביאליק. אבל יש הבדל ידוע בנידון זה בין מנדלי וביאליק, מצד אחד, ובין אחד־העם, מצד שני. כבר רמזתי, שיש הבדל בסימני־הפיסוק בין הלשונות הגרמנית והרוסית ובין הלשון האנגלית. שתי הראשונות מעמידות פסיק לפני כל "ש" ("אשר") — *который, welcher* ולפני כל "אך" או "אבל" — *но, aber*; ולעומת זה, אם יש במשפט יותר משני שמות־עצם או שמות־תואר באים זה אחר זה, נוהגות הגרמנית והרוסית להעמיד פסיקים אחר כל שם ושם, ואילו האחרון שבשמות מתחבר אל השם הקודם לו על־ידי וי־ו־החיבור בלא פסיק. למשל: "אברהם, יצחק ויעקב"; "האל הגדול, הגבור והנורא".

1. עיין על זה: י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, I, 43—44.

לא כן באנגלית, על-פי רוב (אם רק אין לפנינו פראזה חדשה פחות או יותר) אין פסיק בא באנגלית לפני *but, that, which*. ואף בצרפתית אין פסיק בא לפני *dont, qui, que*. ולעומת זה בא באנגלית פסיק לפני שמות-עצם ושמות-תואר יותר משנים, שהם מחוברים על-ידי מלת *and*: Abraham, Isaac, and Jacob ;
The great, mighty, and terrible God

מנדלי וביאליק קָדְעוּ רק רוסית וגרמנית; אחד-העם קָדְעוּ גם אנגלית. ולפיכך אנו מוצאים בכתביהם של מנדלי וביאליק סימני-פסוק קרובים לאותם של הרוסים והגרמנים, ואילו בכתביו של אחד-העם יש גם השפעה אנגלית בכל הנוגע לסימני-פסוק. אבל יש צד שוה בשלשתם: אם המאמר היחסי או המוסגר קצר הוא ביותר אין הם מעמידים פסיק לפניו ואין הם מכניסים אותו לתוך פסיקים; ובוה הם יוצאים בעקבותיהם של סימני-הפסוק האנגליים-הצרפתיים. ולעומת זה אין שלשתם מעמידים פסיק קודם שם-העצם או שם-התואר האחרון משלשה ויותר שמות-עצם או שמות-תואר, שבאים זה אחר זה, כמו שנוהגים האנגלים; ובוה כולם יוצאים בעקבותיהם של הגרמנים והרוסים. ופעמים שעל-פי מנהגם של התנ"ך והספרות שלאחריו הם מעמידים נְיִו־חיבור ולא פסיקים לפני שמות העצם והתואר זולת לפני השם הראשון, למשל: „סופה וסערה וגשם ושלג“.

ויש עוד דברים, שבהם הושפעו טובי-סופרינו אלה מן הלשונות הגרמנית והרוסית, ובמקצת גם מן הצרפתית. אפילו במשפטים כוללים פְּרִיודוֹת ארוכות ומסובכות אין הלשון האנגלית אוהבת להשתמש בחתימת-הפְּרִיודָה בקו הארוך, שנקרא בצרפתית (ועל-פיה – גם ברוסית) *tiret*, בגרמנית – *Gedankenstrich* ובאנגלית *dash*: במקרים כאלה מסתפקת האנגלית על-פי רוב בפסיק או, לכל היותר, בנקודתיים. הלשונות הגרמנית והרוסית מעמידות בחתימת-הפְּרִיודָה קו ארוך ופסיק לפניו. וקו ארוך בלא פסיק אוהבות הלשונות הללו ליתן בכל משפט, שחֶלְקוֹ השני הוא הפתעה לגבי חלקו הראשון. הסופרים העבריים יוצאים גם בזה בעקבותיהן של לשונות-היבשה האירופיות ולא בעקבותיה של לשון-האי הרוֹנְחַת בכל חמשת חלקי-העולם.

הרי דוגמה מכתבי-מנדלי:

„הנה נתעטף היער עטיפת-עלים ירוקה, הארץ מתכסה בשלמה ירוקה והרי (בלא פסיק לפני מלת „והרי“) היא מצפה להשמש, ככלה שמייחלת (בלא פסיק לפני „שמייחלת“) לנשיקות-דורים מנשיקות פיהו של החתן – וביום שמחתכם (קו ארוך בלא פסיק לפני „וביום“) ובראש-חידושכם תעיר ותריע בגיל ויגון, בשמחות ויבבות גם יחד!...“¹

והרי דוגמה מכתבי-אחד-העם:

„גם מעט החומר שנשאר (בלא פסיק לפני „נשאר“) לו לנחלה מן העבר, מקבל צורה

1. כל כחכי מנדלי מוכר-ספרים, הוצאת „ועד-היובל“, אודיסה תרע"א, II, 36.

שירית', לפי נטות רוח העם בהפציו לעתיד, וכו'. וכשרואה שכוחותיו (בלא פסיק לפני „שכוחותיו“) הולכים ודלים ואין ביכלתו עוד להוציא הפציו אל הפועל, יחדל גם לחפוץ ויתפרץ כולו בזכרונות העבר. ועת הירידה הזאת (עדים היננים) עת הזהב היא לחוקרי קדמוניות. למאספי מגילות בלות ולמבקריהם ומפרשיהם ומפרשי מפרשיהם (בלא פסיקים לפני ויני-החבור). עד שלבסוף מגיעים בני העם לאט לאט לחכמת שלמה, אומרים, הבל הבלים' ונשמטים (בלא פסיק לפני „ונשמטים“) אחד אחד¹.

ולסוף, הרי דוגמה מן הפרוזה של ביאליק:

„ועד שאנו מבקשים את התפקיד במקום שאינו – (קו ארוך בלא פסיק) וכי לא יפה שנודה (בלא פסיק קודם „שנודה“) על האמת המרה, שאי אפשר שיהא (בלא פסיק קודם ש"יהא“) צרך גמור וממשי – לא מדומה, אלא טבעי ומורגש לכל – (שני קוים ארוכים) כי אם בלשון חיה בדבור ובכתב כאחד“².

הסופרים הצעירים, שבאו אחר מנדלי, ביאליק ואחד-העם, לא הכניסו, לצערנו, קביעות ועקביות לתוך סימני-הפיוסוק בעברית. יש ביניהם, שהולכים בנידון זה אחר הספרויות הרוסית או הגרמנית, שנתחנכו עליהן (לעת-עתה מועטים הם הסופרים העבריים, שנתחנכו על הספרות האנגלית או הצרפתית מילדותם), ויש ביניהם הרבה, שבכלל אינם מקפידים על סימני-פיוסוק. ורוב המורים בבתי-הספר העבריים, כשהם מלמדים לכתוב חיבורים בעברית, אינם מבארים לתלמידיהם את חשיבותם של סימני-הפיוסוק ואינם נותנים לפנייהם כללים קבועים בנידון זה (ראוי לשבח בנידון זה הוא בית-הספר הריאלי שבחיפה), ולפיכך קשה לשער את הבורות וחוסר-העקביות של רוב הסופרים העבריים, מצד אחד, ושל רוב הסטודנטים והסטודנטיות העבריים, מצד שני, בכל הנוגע לסימני-הפיוסוק. רק מי שעברו תחת ידו, כמותי, מאות מאמרים של סופרים עבריים ומאות חיבורים של סטודנטים וסטודנטיות, יודע, שאחת מן העבודות הבלתי-נעימות ביותר, שמוטלות על עורך עברי ועל פרופיסור עברי לספרות, היא – העמדתם של סימני-פיוסוק במאמרים ובחיבורים עבריים נועדים לדפוס; דבר, שאינו בשום אומה ולשון.

ולפיכך אני מציע לו עדי-הלשון לקבוע את הכללים הבאים של סימני-הפיוסוק כשאני יוצא בעקבותיהם של מנדלי וביאליק, מצד אחד, ושל אחד-העם, מצד שני, אבל בשינויים ידועים.

וזה מה שאני מציע בנידון זה:

(א) פסיק בא לפני כל מאמר יחסי, שהוא מקושר במאמר העיקרי על-ידי „ש“ („אשר“) או „ה“:

דוגמאות:

(א) גדול הוא הסופר, שרעיון אחד מלפף אותו כל ימי-חיו; (ב) „זהו החכם הגדול, העוסק (שעוסק) כל ימיו בחכמת-ישראל“.

(ב) פסיק בא לפניו ולאחריו של כל מאמר מוסגר, אם אינו קצר ביותר;

1. אחד-העם, על פרשת דרכים, מהדורה שניה, ברלין תרס"ב, I, 158.

2. כתבי ח. נ. ביאליק ומבחר תרגומיו, תל-אביב תרפ"ו, ספר שני, עמ' ר'.

וכן לפני „אבל“ ו„אך“ וגם לפני „אלא“ (אם אין המשפט „שיש בו „אלא“ קצר ביותר). ובתוך שני פסיקים בא גם שם-עצם, אם הוא משמש מלת-קריאה.

דוגמאות :

(א) „החכמים, שקדמו להרמב"ם מאות בשנים, לא ידעו לאחד אמונה ופילוסופיה“ — בין שני פסיקים ; אבל : „בדברי החכמים שקדמוהו לא היה ממש“ — בלא פסיק לפני „שקדמוהו“ ; (ב) „התנפלות גסה על סופר אינה משפלת את הסופר המבוגר, אלא היא מחלשת את פעולת-הבקורת — עם פסיק לפני „אלא“ ; אבל „אין חכמה לאשה אלא בשלך“ — בלא פסיק לפני „אלא“ ; (ג) „כמה גדול אסונך, עמי. שמא־עריך מתעים ו“ — בין שני פסיקים.

(ג) בין שני פסיקים באות גם מלה או מלות, שאינה או שאינן אלא תוספת-באור לקודמות להן.

דוגמה :

„אין לה, לתנועה זו, שום יסוד בחיים“ ; „אין לה, לאברהם, על מה להצטער“.

(ד) במקום שיש וי"ו-החיבור אין מקום לפסיק, ורק אם וי"ו-החיבור חוזרת הרבה פעמים במלות אחדות (לא במלה אחת) או בה, כלומר בוי"ו-החיבור, מתחיל מעין משפט חדש במקצת, בא פסיק לפניו. וכך הדבר בנוגע למלת „או“ כשהיא חוזרת הרבה פעמים בפראזות קצרות.

דוגמאות :

(א) „אברהם, יצחק ויעקב“ ; „האל הגדול, הגבור והנורא“¹ ; (ב) „גדול היה מנדלסון בפילוסופיה, וחכם היה בשיחחו, ועניו שאין כדוגמתו, וסופר בעל סיגנון נאה“ ; (ג) „צריך אדם להוהר מכל מכלול בדרך ומכל אדם חסוד, ואין זו פחדנות כלל“ ; (ד) או יהודי, או נוצרי, או מושלמי, או בודהיסטי“.

(ה) נקודה מוקה על גמר-המשפט והתחלתו של משפט חדש.

(ו) נקודה ופסיק מורים, שהרעיון שבמשפט הנגמר יש לו המשך.

דוגמה :

„חולם הייתי כל ימי ; ודבר זה גרם לאי-צלחתי בחיים“.

(ז) נקודתיים מורות על התחלת דיבור או שיחה של מישהו, או על הבאת-דברים (ציטאט) מאיזה ספר או מאמר, או על באור רעיוני בסופו של משפט ידוע.

דוגמאות :

(א) „ראובן אמר : לא כדאי לחיות בתנאים כאלה“ ; (ב) מאפו כתב : „טובה תקוה מחיים“ ; (ג) „שמעון הורח מעמדתו : זה היה משפט-מות בשבילי“.

(ח) שלש נקודות רצופות (...) מורות על רעיון, שלא נתבטא עד הסוף.

וגם על רימו ואירוניה.

(ט) קו ארוך ופסיק לפניו בא בחלק הסוגר את הפריודה ; וקו ארוך בלא פסיק בא כשיש בסוף המשפט משהו מן ההפתעה. קו ארוך בלא פסיק בא גם במקום חזרה על הקודם. ומאמר מוסגר בא לפעמים בין שני קוים ארוכים².

1. עיין למעלה, עמ' 120.

2. עיין למעלה, עמ' 130, בדוגמה מן הטרחה של ביאליק.

דוגמאות :

(א) „אדם מקולקל זה, שרימה והונה כמה וכמה בני-אדם; שרחץ בדמי-נקיים ולא שם לב אל דמעות-עשוקים; שלא נרתע לאחוריו בפני שום נבלה ושקר, — אדם זה דורש, שיכבדו אותו ויקדמו פניו בחיבה!“; (ב) „העם הנבחר מכל האומות — למכות ומהלומות“ (גורדון); (ג) „המורה אוהב את התלמיד והתלמיד — את המורה“.

(י) סימן-שאלה וסימן-קריאה באים כשיש להביע שאלה, או תמיה, או התרגשות יתרה. וכשיש להביע תמיה והתרגשות ביחד באים סימן-השאלה ואחריו סימן-הקריאה.

דוגמאות :

(א) „עֲשֶׂרְתָם ? עֲרַבְתָּם ?“ (ב) „כמה גדול כוחה של אמת!“; (ג) „כלום אפשר דבר איום ונורא כזה ?!“. (א) במרכאות כפולות („ „) מביאים ציטאטים מתוך ספרים ומאמרים, שמות של ספרים או מאמרים, או של פרקים מהם, וכן גם מלות ודיבורים, שיש בהם משום אירוניה ואין פשוטם כמשמעם. וכשמביאים ציטאט בתוך ציטאט או שם של ספר ומאמר או מלה ודיבור אירוניים בתוך ציטאט, מקבלות המרכאות צורה של שני פסיקים או אפוסטרופים מרוחקים זה מזה.

דוגמאות :

(א) גורדון אמר: „אין טומנים את המרצע במרצוף“; (ב) „בעיר-ההריגה“ של ביאליק היא פואמה מוזעזעת; (ג) „תכשיט“ זה מוכשר לכל מעשה-נעירות; (ד) „כתוב בספר בן סירא: שר הנרגל בבית-המשתאות“.

ירושלים-תלפיות, כ"ה בתשרי, תרצ"ח.